

Urgente vragen van oorlog en vrede

Door de Russische invasie in Oekraïne dient het thema 'oorlog en vrede' zich met grote urgentie aan. De militaire ontwikkeling van de oorlog in Oekraïne houdt veel mensen intens bezig, zowel in persoonlijke betrokkenheid bij de opvang van Oekraïense vluchtelingen, als in de publieke opinievorming over de aard en impact van dit conflict en de levering van wapens door het Westen. Voor meer fundamentele ethische vragen over oorlog en vrede lijkt in de publieke opinie echter weinig aandacht te zijn.

De oorlog in Oekraïne vraagt om meer dan alleen geopolitieke en militair-strategische afwegingen en praktische hulp en steun van hen die direct door de oorlog getroffen worden. De steun van het Westen aan het Oekraïense leger vereist allereerst een ethische afweging, waarbij naast de rechtvaardiging van militaire steun aan Oekraïne ook het perspectief op vrede in beeld zou moeten komen. Onder de vraag of en welke wapens aan Oekraïne geleverd moeten worden, liggen bijvoorbeeld klassieke ethische vragen over de mate waarin gewelddmiddelen ingezet mogen worden (proportionaliteit) en onder welke voorwaarden.

Naast veroordeling van de Russische invasie (bijvoorbeeld door de Raad van Kerken), lijken ook de kerken en ngo's zich vooral te richten op de opvang van oorlogsslachtoffers en vluchtelingen, maar dragen ze weinig bij

aan de publieke opinievorming over prangende vragen van rechtvaardigheid en vrede. De grove schending van mensenrechten door het Russische leger roept terecht grote morele afschuw op, maar vraagt ook diepere ethische en theologische reflectie op de vraag hoe de menselijkheid bewaard kan worden te midden van de gruwelen van de oorlog. Ook is aandacht nodig voor het perspectief van hen die de oorlog uitvechten en ondergaan. Dit betreft de morele last die militaire inzet legt op de schouders van militairen en de impact van aanhoudend geweld op de lokale bevolking.

In dit themanummer wordt een aantal van deze concrete ethische aspecten aan de orde gesteld. Welke perspectieven kunnen ontleend worden aan de theologisch-ethische traditie van denken over oorlog en vrede, zoals de 'theorie van de rechtvaardige oorlog' en het denken over 'rechtvaardige vrede'?

Hoe is niet alleen de levering van wapens aan Oekraïne te rechtvaardigen, maar ook de concrete inzet ervan, inclusief semi-autonome wapens zoals drones? Hoe wordt er over de oorlog in Oekraïne gesproken en hoe zouden kerk en theologie hierover in de publieke ruimte kunnen spreken? Welke rol zouden kerken en ngo's, naast hulp en ondersteuning van oorlogsvluchtelingen, kunnen spelen in de ethische bezinning op vragen over rechtvaardigheid en vrede, gerechtigheid en veiligheid waarbij de oorlog in Oekraïne samenleving en politiek bepaalt? Welke theologische perspectieven zijn er op de ervaring en legitimatie van geweld, zowel van degenen die er slachtoffer van zijn als degenen die geweld (*violence*) bestrijden door inzet van militair geweld (*force*)? En wat is de impact op militairen en veteranen?

Zes themabijdragen

Het themanummer is als volgt opgezet. In een eerste artikel bespreekt **Pieter Vos** ethische vragen met betrekking tot de oorlog in Oekraïne vanuit de traditie van de rechtvaardige oorlog. Daarmee wordt een lange traditie van christelijke bezinning op oorlog en vrede betrokken op de concrete ethische vraagstukken die zich ten aanzien van deze oorlog aandienen. Het denkkader van deze traditie blijkt het mogelijk te maken om tot een adequate ethische afweging te komen van welke motieven wel en niet valide zijn in het steunen van het Oekraïense verzet en het bestrijden van de Russische agressie. Ook biedt dit denkkader handvatten voor het concrete militaire handelen en om de rol van de NAVO af te wegen. Tot slot vraagt deze bijdrage aandacht voor het belang van het perspectief op 'rechtvaardige vrede' voorbij het conflict.

In een tweede bijdrage gaat **Anne Pier van der Meulen** nader in op de aard van de oorlogsvoering in Oekraïne, oftewel op de middelen waarmee de strijd wordt geleverd. Daarmee refereert hij eveneens aan de ethische principes van de traditie van de rechtvaardige oorlog. Specifiek reflecteert hij op de vraag of en in hoeverre het gebruik van semi-autonome wapensystemen, die door zowel Oekraïne als Rusland worden ingezet, ethisch te rechtvaardigen is. Hij betoogt dat de inzet door Oekraïne van dergelijke semi-autonome wapens, zoals drones, te rechtvaardigen is als noodzakelijk middel om de agressor te verdrijven en de vrede en veiligheid te herstellen, zolang er sprake is van 'meaningful human control'. Het is wezenlijk dat de beslissingsbevoegdheid bij mensen blijft en niet overgelaten wordt aan machines.

Met de (Engelstalige) bijdrage van **Katya Tolstoj** verschuift het perspectief naar de religieus getoonzette legitimatie aan Russische zijde. Het artikel staat in het bredere kader van haar interdisciplinaire en multi-religieuze onderzoeksproject 'Theology after Gulag, Bucha, and beyond', dat gericht is op de kritische doordenking van het geweld en de daaruit voortvloeiende trauma's van het Sovjet-regime en het huidige Russische regime, dat in allerlei opzichten het Sovjet-verleden continueert. Mythen en verhalen over het roemrijke Russische verleden en de heilige bestemming functioneren als ideologische legitimatie. Tolstoj laat aan de hand van een specifiek voorbeeld zien hoe geschiedenis en religie worden misbruikt om de agressie tegen Oekraïne te legitimeren: het verhaal van de 'crucified boy' dat vanaf 2014 in de Russische media de ronde

is gaan doen en suggereert dat een driejarig jongetje voor de ogen van zijn moeder door 'Oekraïense neo-nazi's' op een reclamebord 'gekruisigd' werd. Tolstoj laat zien hoe dit verhaal ideologisch wordt ingezet voor rekrutering en propaganda en tevens geassocieerd wordt met soortgelijke verhalen in Dostojevski's *De broers Karamazov*. Bij Dostojevski staan deze verhalen echter in een totaal andere context: in plaats van oorlogsgeweld ideologisch te legitimeren, roepen ze op tot religieuze introspectie: 'ik ben het die hem kruisigde'. Religie in de ware zin van het woord dient onderscheiden en 'bevrijd' te worden van politieke ideologie waarin religie misbruikt wordt voor politieke doeleinden.

Vanuit katholiek perspectief richt **Jan Peters** zich vervolgens op de wereldwijde katholieke vredesbeweging Pax Christi. Wat betekent de brute en massale overval op een zelfstandige staat als Oekraïne voor de bezinning binnen deze beweging, die inzet op actieve geweldloosheid? Peters schetst eerst hoe Pax Christi zich steeds een tegenstander getoond heeft van elk gebruik van geweld en zich daarbij baseerde op de levenshouding van Jezus. Inzake Oekraïne heeft Pax Christi echter toch het recht op zelfverdediging erkend en evenzeer de 'responsibility to protect', de verantwoordelijkheid van een regering om eigen burgers te beschermen. De beweging heeft daarmee gezocht naar een middenpositie tussen de militaristische optie enerzijds en een absoluut pacifisme anderzijds. De begrippen 'actieve geweldloosheid' en 'rechtvaardige vrede' kunnen blijvend zicht geven op een vreedzame toekomst voor de volkeren in het Oosten van Europa, evenals in andere conflicthaarden in de wereld.

In een vijfde artikel beschrijft aalmoezenier en promovenda **Sanneke Brouwers**, op basis van door haar uitgevoerd empirisch onderzoek en haar werk met actief dienende en post-actieve veteranen, morele ervaringen van Nederlandse militairen tijdens missies. Ze gaat daarbij in op de thema's *moral distress* en erkenning, aan de hand van door veteranen zelf geformuleerde kernzinnen waarin ze hun ervaringen verwoorden. Militairen willen tijdens hun inzet iets goeds doen en iets betekenen, maar in de praktijk wordt hun handelingsperspectief beperkt door de politieke opdracht of door militair-juridische afwegingen. Het niet kunnen of mogen handelen is een belangrijke bron van *moral distress*. Brouwers laat zien dat erkenning van de ambigue en negatieve gevoelens van veteranen cruciaal is en dat de geestelijke verzorging daarbij een belangrijke rol kan spelen. Naast begeleider zijn van veteranen kan de geestelijk verzorger ook een brug slaan tussen de krijgsmacht, de kerk (of zendende instantie) en de samenleving. De oorlog in Oekraïne heeft als neveneffect dat er meer erkenning in de samenleving lijkt te komen voor de morele ervaringen van veteranen.

Dit nummer bevat naast de genoemde vijf artikelen een interview met de Oekraïense katholieke theoloog **Roman Zaviyskyy**, die indringend reflecteert op de oorlogservaringen, de plaats van de geestelijke verzorging in de Oekraïense krijgsmacht en de relevantie van de rijke traditie van katholiek denken over oorlog en vrede in relatie tot de oorlog in Oekraïne. <

